

Barbara Łukaszewska

Siedem psalmów pokutnych z rękopisu numer 183 Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Edycja

Siedem psalmów pokutnych z rękopisu numer 183 Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie to tekst, który jak dotąd nie został jeszcze wydany. Moja praca stanowi więc jego pierwszą edycję. Warto podkreślić, że jest to zabytek cenny, którego analiza dostarcza wielu istotnych informacji na temat XVI-wiecznych przekładów psalterza. Tym bardziej zaskakuje więc, że od czasu pojawienia się pracy *Pierwsza książka polska* Ludwika Bernackiego¹ w literaturze nie było prawie żadnej wzmianki na temat wspomnianego przekładu. Jego opracowania nie zamieścił także Aleksander Brückner w swojej pracy *Psalterze polskie do połowy XVI wieku*². Wielu informacji nie dostarcza też literatura sprzed roku 1918. Psalmi zostały bowiem zaledwie wzmiankowane w pracach Wacława Maciejowskiego i Aleksandra Brücknera³. Większe zainteresowanie budziła *Męką Pana Jezusowa* zamieszczona w rękopisie warszawskim na kartach 1–130. Moją pracę pisałam więc z nadzieją, że przyczyni się ona do zwiększenia zainteresowania owym przekładem i ułatwi badania nad nim.

Na początku chciałabym krótko przybliżyć historię psalmów pokutnych – modlitwy znanej i popularnej już od początków chrześcijaństwa⁴. Psalmi te z jednej strony miały charakter osobisty, z drugiej natomiast wchodziły w skład wielu odłamów liturgii⁵. Co ciekawe, odmawiane były zarówno przez osoby duchowne, jak i świeckie, przez władców, doktorów kościoła, a także przez reformatorów religijnych, takich jak Marcin Luter⁶. O uniwersalnym charakterze tej modlitwy świadczy także fakt, że należała do stałego składu niemal każdego modlitewnika⁷. Warto pamiętać, że to właśnie psalmów pokutnych uczono na początku edu-

---

¹ L. Bernacki, *Pierwsza książka polska*, Lwów 1918.

² A. Brückner, *Psalterze polskie do połowy XVI wieku*, Kraków 1902.

³ Zob. tamże; W. Maciejowski, *Dodatki do piśmiennictwa polskiego od czasów najdawniejszych aż do roku 1830 w dwóch oddziałach przez Wacława Aleksandra Maciejowskiego, w Warszawie w Drukarni S. Orgelbranda wydanego, a mianowicie dodatki do oddziału I. który w trzech tomach, od początku do końca pierwszej połowy XVII. wieku*, Warszawa 1853.

⁴ Zob. Jan Paweł II, *Psalm 143, 1–11 – modlitwa w ucisku. Audiencja generalna, 9 lipca 2003*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/audiencje/ag_09072003.html, [dostęp: 5 czerwca 2014], s. 2; U. Borkowska, *Królewskie modlitewniki. Studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku)*, Lublin 1999, s. 21.

⁵ Zob. G. Ravasi, *Psalmi. Psalmi 22–68 (wybór)*, cz. 2, przeł. K. Stopa, Kraków 2007, s. 141; tegoż, *Psalmi. Psalmi 128–150 (wybór)*, cz. 5, przeł. K. Stopa, Kraków 2009, s. 35.

⁶ Zob. G. Ravasi, *Psalmi. Psalmi 22–68 (wybór)*, s. 366–367.

⁷ Zob. U. Borkowska, dz.cyt., s. 27.

kacji⁸. Aż do wieku XVI należały one do podstawowych modlitw, takich jak *Ojciec nasz* czy *Credo*⁹. Psalmi pokutne przez wieki były popularne na ziemiach polskich. Istnieją dowody na to, że odmawiali je już książęta piastowscy¹⁰. Według Jana Fijałka to właśnie psalmy pokutne miały być pierwszym fragmentem psalterza przełożonym na język polski – tzw. *Psalterzem św. Kingi*¹¹. Odnaleźć je można także w modlitewnikach Jagiellonów: Kazimierza Jagiellończyka, Władysława Jagiellończyka i królowej Bony¹².

Po rozpowszechnieniu się drukarstwa na ziemiach polskich psalmy pokutne zyskały popularność wśród szerszych warstw społeczeństwa. Odmawiali je duchowni i świeccy, najczęściej w ramach pokuty. Najpierw wydawano je wraz z innymi tekstami, tworząc modlitewniki. W związku ze zwiększonym zapotrzebowaniem na psalmy wkrótce zaczęły ukazywać się ich samodzielne edycje, które nie zachowały się do dziś¹³. Najpewniej powstawały też odpisy. Jednym z nich, według Ludwika Bernackiego, miał być właśnie psalmy pokutne z rękopisu Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego o sygnaturze nr 183¹⁴.

Sam kodeks nr 183 zawiera zapiski w dwóch językach: polskim i łacińskim. Występują też fragmenty polsko-łacińskie. Znaczną część kodeksu zajmuje wspomniana już *Męka Pana Jesusowa* – taki sam tytuł wytłoczono także na przedniej okładzinie¹⁵.

Na podstawie analizy typu pisma oraz dzieł i dat zapisanych w kodeksie można stwierdzić, że powstał on w latach 30. lub 40. XVI wieku. W manuskrypcie zawarte są odpisy dzieł z druków, które ukazały się w roku 1522, czyli po wydaniu *Żywota Pana Jezusa Krysta*¹⁶. Natomiast inna zapiska, o której powiem za chwilę, dookreśla czas powstania kodeksu na lata

---

⁸ Zob. K. Ratajczak, *Ustawodawstwo szkolne wczesnośredniowiecznych soborów powszechnych i wybranych synodów. Zarys problemu*, w: *Ars Educandi. Źródła. Studia z dziejów wychowania i kształcenia od średniowiecza do XIX wieku*, red. J. Gwioździk, Mysłowice 2009, s. 21; K. Stopka, *Szkoły katedralne Metropolii Gnieźnieńskiej w średniowieczu. Studia nad kształceniem kleru polskiego w wiekach średnich*, Kraków 1994, s. 138.

⁹ U. Borkowska, dz.cyt., s. 44.

¹⁰ Zob. D. Szulc, *Pisma Dominika Szulca. Z kartą jeograficzną*, Warszawa 1854, s. 253; J. Długosz, *Roczniki, czyli kronika sławnego Królestwa Polskiego*, <http://www.historycy.org/index.php?act=Attach&type=post&id=15747>, [dostęp: 5 czerwca 2014], s. 372.

¹¹ J. Fijałek, *Recenzje i sprawozdania*, „Pamiętnik Literacki” 1904, nr 4 (1), s. 662–663.

¹² Zob. U. Borkowska, dz.cyt., s. 147-148; A. Boczkowska, *Herkules i Dawid z rodu Jagiellonów*, Warszawa 1993, s. 245.

¹³ Zob. R. Pietkiewicz, *Pismo Święte w języku polskim w latach 1518-1638. Sytuacja wyznaniowa w Polsce a rozwój edytorstwa biblijnego*, Wrocław 2002, s. 190, <http://digital.fides.org.pl/Content/728/Pietkiewicz-Doktorat.pdf>, [dostęp: 5 czerwca 2014]; L. Bernacki, dz.cyt., s. 162.

¹⁴ L. Bernacki, dz.cyt., s. 162.

¹⁵ Zob. *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (nr 1-262)*, t. 1, oprac. H. Kozerska, W. Stummer, Warszawa 1963, s. 228.

¹⁶ Chodzi o *Mękę Pana Jezusową* (zob. J. Janów, *II. Męka Pana Jezusowa wobec pierwszych wydań B. Opecia (Rękopis Biblioteki Uniw. Warszawskiego nr 16/2)*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” 1946, t. 47, nr 2, s. 35; W. Maciejowski, dz.cyt., s. 322), *Ex colloquiis Erasmi Ro[sterdami] confabulatio pia ad linguam puerilem expoliendam utilis Erasmus Gaspar Erasmus* (zob. P. Macardle, *Confabulations. Cologne Life and Humanism in Hermann Schotten's Confabulationes tironum littereriorum (Cologne, 1525)*, Durnham 2007, s. 91-92) oraz *Siedem psalmów pokutnych* (wyd. H. Wietor w 1530 lub 1532 r.).

po 1531 roku. Jako całość rękopis istniał więc z pewnością w roku 1564, a w każdym razie za panowania Zygmunta Augusta, a więc po roku 1548.

Wskazówką do określenia proveniencji zabytku okazała się umieszczona na karcie 203v kopia dokumentu datowanego na rok 1531. Jest to dokument kapituły generalnej nieokreślonego wprost zgromadzenia, adresowany (jak podano w *Katalogu rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*) do opata czerwińskiego, Jakuba¹⁷. Wzmianka o Czerwińsku i opacie Jakubie wskazuje na klasztor kanoników regularnych, który znajdował się wymienionej miejscowości. Z kolei Henryk Folwarski podaje, że w latach 1524–1538 opatem w tym zgromadzeniu był faktycznie Jakub Kula z Sobolewa¹⁸. Kopia opisanego dokumentu z pewnością nie znalazła się w kodeksie przypadkowo. Skryba musiał mieć przed sobą ów dokument bądź jego odpis. W związku z tym można postawić hipotezę, że zarówno dokument, jak i kodeks zostały spisane w środowisku związanym z czerwińskim zgromadzeniem, możliwe że w samym klasztorze. Na takie pochodzenie zabytku wskazuje także fakt, że w maju 1819 r. Samuel Linde odwiedził klasztor kanoników regularnych w Czerwińsku, skąd wywiózł 1642 dzieła¹⁹. Rękopis nr 183 najprawdopodobniej dostał się więc dzięki niemu z czerwińskiego klasztoru do Publicznej Biblioteki przy Uniwersytecie w Warszawie. Dzięki temu, że znaczna jego część zawiera zapiski w języku polskim, nie został wywieziony do Petersburga po powstaniu listopadowym²⁰. Wskazują na to wzmianki o nim jako o rękopisie z biblioteki warszawskiej w okresie przed rokiem 1923²¹. Ponadto kodeks nie ma też pieczęci biblioteki petersburskiej ani żadnej innej biblioteki poza uniwersytecką. Zabytek przetrwał II wojnę światową i znajduje się obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej, do której należą zbiory dawnej Publicznej Biblioteki.

Zebranie wyżej wymienionych informacji stanowiło dla mnie wstęp do prac nad edycją zabytku. Kolejnym krokiem była analiza typu pisma oraz tzw. „zwyczajów pisarskich”. Dobra znajomość zarówno otoczenia dzieła, jak i samego tekstu zmniejsza bowiem prawdopodobieństwo popełnienia błędów w odczycie. W związku z tym sądzę, że tego typu wszechstronne analizy powinny być istotnym elementem każdej edycji. Badania nad pismem zabytku

---

¹⁷ *Katalog rękopisów...*, s. 228.

¹⁸ H. Folwarski, *Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, „*Nasza Przeszłość*” 1957, t. 6, s. 21–22.

¹⁹ Zob. M. Ptaszyk, *Kalendarz z życia i twórczości Samuela Bogumiła Lindego*, Wrocław 1992, s. 153.

²⁰ Zob. Strona internetowa Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, [dostęp: 24 maja 2014], http://www.buw.uw.edu.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=257&Itemid=76.

²¹ Te pozycje, to: 1) A. Brückner, *Drobne zabytki języka polskiego XV wieku. Pieśni. Modlitwy. Głosy*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” 1897, t. XXV (og. zb.), s. 206–291 (wzmianka o psalmach pokutnych); 2) J. Łoś, *Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1534*, Kraków 1915, s. 108, 218, 250, 253, 469, 530, 534 (Jan Łoś w wielu miejscach powołuje się na notatki prof. Hieronima Łopacińskiego); 3) L. Bernacki, dz.cyt., Lwów 1918, s. 162 (wzmianka o psalmach pokutnych).

dowodły, że psalmy zapisane zostały pismem mieszanym gotycko-humanistycznym, w którym już na poziomie poszczególnych liter dostrzec można elementy tych dwóch stylów. Jako że jest to dukt z jednej strony półkursywny, a z drugiej bardzo czytelny i raczej staranny, ze względu na przeznaczenie można go zaklasyfikować jako pismo kodeksowe nieformalne. Taka typologia odpowiada także wnioskowi wyciągniętemu z badań nad całością zabytku. Dzięki analizie pisma łatwiej było mi odczytać tekst psalmów i dostrzec drobne pomyłki kopisty, co jest istotne podczas tworzenia transliteracji. Z kolei analiza tzw. „zwyczajów pisarskich”, takich jak brachygrafia, oddzielanie wyrazów, kończenie wiersza, interpunkcja, znaki korektorskie i majuskuły, pomogła mi dopracować zasady edycji.

Główną częścią mojej pracy jest właśnie edycja Siedmiu psalmów pokutnych z rękopisu numer 183 Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Oprócz transliteracji, transkrypcji, omówienia zasad opracowanie edytorskiego, spisu symboli i skrótów oraz indeksu wyrazów i głosek część ta zawiera również uwagi o dialekcie. Mazowieckie cechy językowe – wyraźne w psalmach – są bowiem kolejnym dowodem na czerwińską proveniencję kodeksu.

W ostatniej części mojej pracy zajęłam się natomiast opisem cech językowych zabytku, co ułatwiła mi stworzona wcześniej transkrypcja. Porównałam także psalmy z rękopisu warszawskiego z innymi psalterzami powstałymi do połowy wieku XVI. Celem tych badań było poznanie zastosowanej przez kopistę techniki tłumaczenia, a także określenie miejsca dzieła wśród innych przekładów.

W psalmach z rękopisu nr 183 zastosowano technikę przekładu werbalnego, bliską jeszcze przekładom średniowiecznym. Do szczegółowego porównania wybrałam więc psalterze floriański i puławski – jako najstarsze, pełne i podstawowe – a także *Psalterz krakowski* oraz psalmy pokutne wydane przez Hieronima Wietora w roku 1530 lub 1532 – ze względu na tożsamość techniki przekładu oraz podobny czas powstania.

Badania językowe wykazały, że psalmy pokutne wydane przez Hieronima Wietora są bardzo bliskie psalmom pokutnym z rękopisu warszawskiego. Występują tylko niewielkie różnice w słownictwie. W związku z tym nasuwa się pytanie: czy psalmy pokutne z rękopisu mogły zostać spisane z Wietorowego druku? Myślę, że jest to bardzo prawdopodobne, choć pewnych dowodów na to nie ma. Za tą tezę świadczy uderzające podobieństwo obydwu wersji, a także fakt, że w rękopisie brakuje pewnych fragmentów, które występują w druku. Poza tym rękopis zawiera błędy, które w druku nie wystąpiły i mogły powstać z winy kopisty.

Należy także pamiętać, że kodeks nr 183 zawiera więcej dzieł, które mogły być odpisami z druków²². Z kolei według Aleksandra Brücknera *Męka Pana Jezusowa* jest raczej odpisem z rękopisu, gdyż jej ortografia jest odmienna od ortografii druku²³. Skryba mógł jednak spisywać samą treść, zachowując przy tym własne, wyuczone zwyczaje pisarskie i ortografię. Poza tym inny czerwiński kodeks znajdujący się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej – kodeks nr 28 – także, według danych z *Katalogu rękopisów...*, zawiera odpis z druku²⁴. Może więc wskazywać, że kopiowanie druków nie należało w czerwińskim klasztorze do rzadkości.

Psalmy z rękopisu warszawskiego mogły być jednak także kopią z wcześniejszego, niezachowanego do dziś *Hortulusa* bądź, jak sądził Ludwik Bernacki, kopią z któregoś także niezachowanego do dziś samodzielnego druku psalmów pokutnych²⁵. Wówczas należałoby przyjąć, że istniało wspólne dla wszystkich przekładów: Wietorowego, warszawskiego i niezachowanych – źródło rękopiśmienne. Istnieje też możliwość, że psalmy z rękopisu miały wspólne źródło rękopiśmienne tylko z psalmami z Wietorowego druku i z tego względu przekłady te są do siebie tak podobne.

Psalmy z rękopisu warszawskiego, ze względu na technikę tłumaczenia, wpisują się więc w rodzinę psalterzy o tradycjach średniowiecznych. W związku z tym najpewniej mają wspólne źródło z psalterzami krakowskim, floriańskim i puławskim. W całym kodeksie o sygnaturze numer 183 można natomiast zauważyć odbicie myślenia charakterystycznego zarówno dla średniowiecza, jak i dla renesansu. Przejawia się ono przede wszystkim w doborze tekstów, technice tłumaczenia i stylu pisma. W związku z tym warto w przyszłości badać tego typu zabytki – powstałe na granicy epok – ze szczególną wnikliwością, właśnie ze względu na ich specyficzny charakter.

---

²² Zob. przyp. 16.

²³ Zob. A. Brückner, *Drobne zabytki...*, s. 232.

²⁴ Zob. *Katalog rękopisów...*, s. 51.

²⁵ Zob. L. Bernacki, dz.cyt., s. 162.